

Tjärhantering i Västerbotten

Bild 1. Hällnäs 1920-talet. Fotograf: Kronjägare Erik Gruffman. Västerbottens Museum.

Det var kanske så här tjärdalen såg ut, den som N`Nisj hade byggt och som Sara Lidman beskriver i boken Tjärdalen. Tjärdalständning var lite av en folkfest. N`Nisj hade hållit på ett år med att skaffa tjärved. Hårt slit. Han avvaktade rätt väder, d v s vindstilla, men på morgonen då ha skulle tända tjärdalen hade n`Jonas raserat den. N`Jonas hann inte undan utan fastnade i bråten – och dog sedan av skadorna. N`Nisj fick ett nervsammanbrott. NÅlbert lurade sedan av n`Nisj hustru Agda tjärdalen, reparerade den, brände den och tjänade pengar på affären.

Tjära anses ha varit en av Sveriges viktigaste exportvaror under 1600- och 1700-talet. I mitten av 1700-talet omfattade exporten ca 14 000 000 liter om året, vilket motsvarar ca 110 000 tunnor. Tjärbränningen längs Ume- och Vindelälvens dalgångar var ett av de viktigaste tjärproducerande områdena i Sverige, och var dessutom det område som längst förmådde upprätthålla produktion av tjära.

Tjärproduktionen nådde sin kulmen vid mitten av 1850-talet, och sjönk därefter undan för undan, men var fortfarande vid 1880-talets mitt ganska stor. Nedgången berodde framför allt på att de nya material som börjat användas inte behövde tjära som impregneringsmedel. En annan orsak var att den minskande användningen av rep och tåg på grund av segelfartygens avveckling. Inom repslageriet var nämligen daltjära av hög kvalitet det enda möjliga impregneringsmedlet.

Fram till slutet av 1800-talet var fiske, jord- och skogsbruk de viktigaste näringarna i Sverige. Penninghushållning hade ännu inte gjort sitt intåg, utan självhushållning och byteshushållning dominerade. Detta gav emellertid hemmen små möjligheter till kontanter.

Tjärbränning var då en av många binäringar som kunde ge ett extra tillskott i kassan. Vissa år, t ex vid missväxt, fick binäringarna mycket stor betydelse, vilket kan avläsas i i gamla avräkningsböcker från 1830-talets sista år, vilka var svåra missväxtår i Sverige.

Den totala arbetsinsatsen för en tunna tjära, 125,6 liter, levererad till tjärhovet anses ha varit ungefär 10 dagsverken. Denna siffra kan eventuellt vara något lägre mot 1800-talets slut p g a bättre brytverktyg och snabbare transporter. Även om lönsamheten var relativt låg, gav den dock möjlighet till arbete vid tjärvedhanteringen, bränningen och transporten av tjärtunnorna, som dels skedde med landtransport, dels genom flottning.

Tjärhanteringen gav alltså upphov till skiftande slag av dagsverken. Den extrainkomst som följde därav var ofta av mycket stor betydelse för den delen av befolkningen som inte var jordägande bönder, t ex torpare.

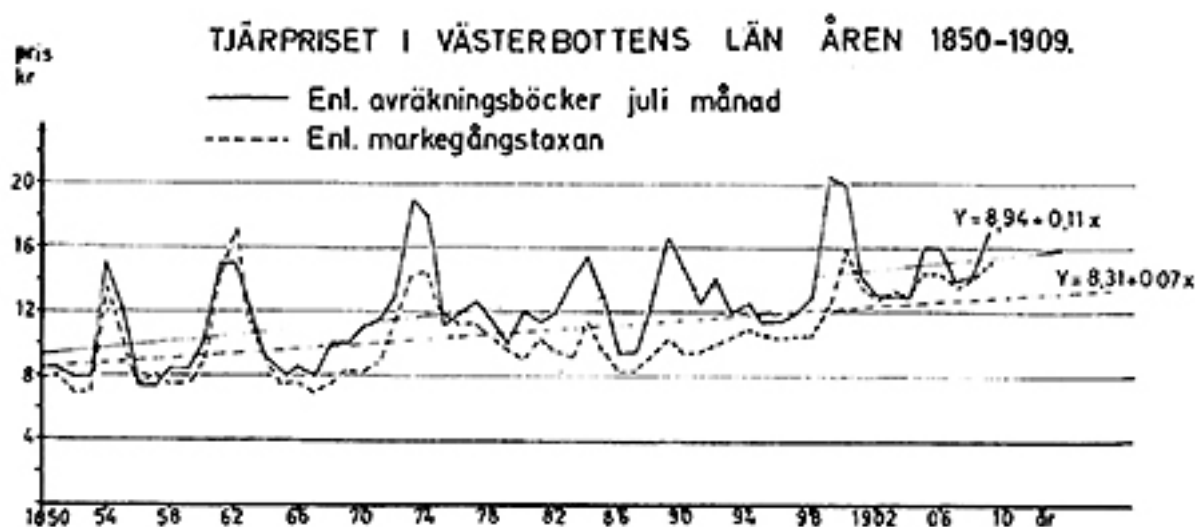

Bild 2. Tjärpriset per tunna 1850 – 1909. Källa: Edvinsson, Rodney, och Söderberg, Johan, 2011, A Consumer Price Index for Sweden 1290-2008.

Priset för en tunna tjära varierade under året. Julinoteringen är den vanligaste i avräkningsböckerna. Bilden visar tjärprisets variationer. Markegångstaxan (prickad linje) är en officiell prislista för varor och tjänster för kronans (statens) räkning, sammanvägt för hela året, vilket det inte är i avräkningsböckerna (heldragen linje). Där är det juli månad som gäller. Diagrammet visar att priset i avräkningsböckerna vanligtvis översteg markegångstaxan, särskilt tydligt fr o m 1860-talets mitt. Tjärpriset ökar stadigt från 1850. Den genomsnittliga ökningen åren 1850 - 1909 var 11öre/år, medan den för markegångstaxan var 7 öre/år.

20 kr år 1900 motsvarar 1235 kr år 2021 mätt med konsumentprisindex. En tjärdal på 40 tunnar inbringade 800 kr år 1900, som mätt i penningvärdet 2021 motsvarar 49 400 kr.

Bild 3. En gång en epok. Björk- och tallplantor vandrar in över tjärdalen och tjärrännan. Ajaur Lycksele. Foto: L-E Borgegård.

Även idag bränns tjära. Det är dock lång mellan varje tjärdal. Tiderna har förändrats. Där förr, varje år en vindstilla afton vid midsommartid, gamla och unga samlades till fest och tjärdalständning, där växer nu tät skog. Tjärränna har dock inte tidens tand kunnat knäcka. Den ligger där välimpregnerad och påminner om att tjära är ett utmärkt impregneringsmedel.

Vad är en tjärdal?

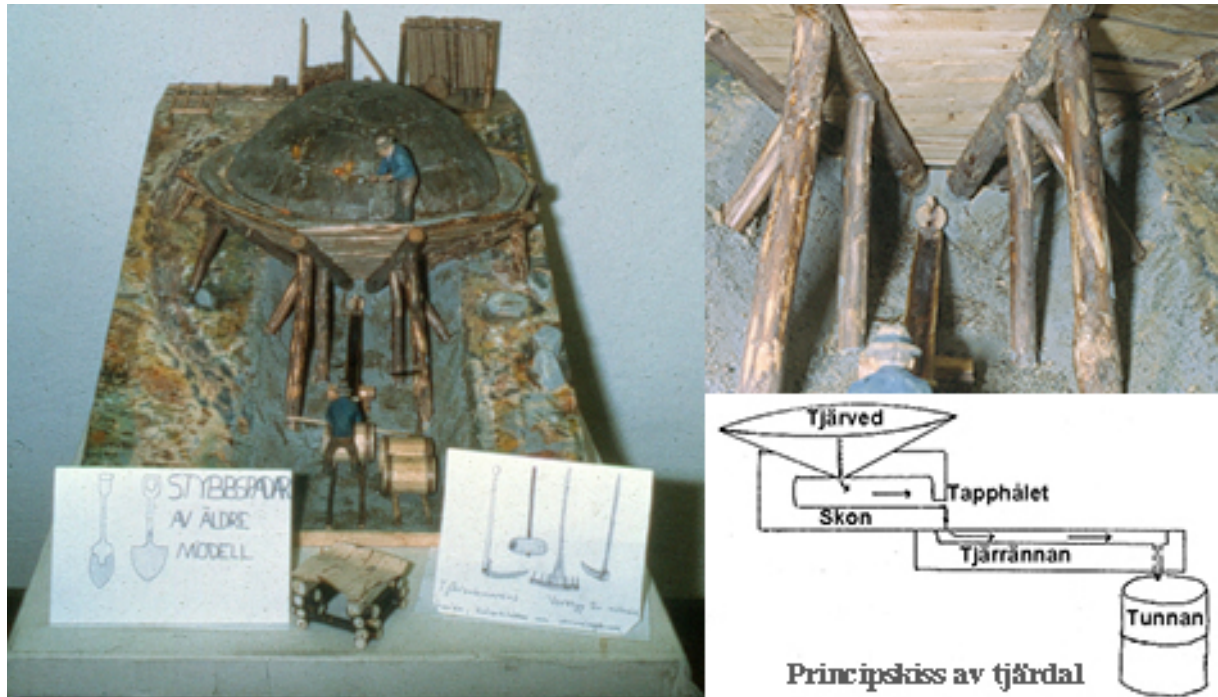

Bild 4. Modellen finns på Västerbottens museum och visar en tjärdal byggd i en backslutning, samt bilder på några verktyg som användes, bl a en klubba som användes för att packa ihop tjärveden. Nere till höger visas en principskiss av en tjärdal.

En tjärdal består till hälften av en trattformad timrad botten som placeras i en vindskyddad backslutning där den grävs in. Tjärdalen kunde ha en diameter på 4 - 12 meter, beroende på hur stor tjärdal man tänkt sig. Botten bestod av tätt lagda bräder eller plank, "farveden", som bars upp av grova stöttor. Farveden täcktes med näver eller takspån som tjäran skulle rinna efter ner till skon belägen längst ner i tjärdalens djupaste del. Skon kunde vara en urholkad träkubbe genom vilken tjäran rann ner i tjärrännan och vidare ner i en tunna. När tjärdalens botten var ordentligt täckt staplades tjärveden in på så sätt att den solfjäderformigt pekade mot skon. Genom att stapla in tjärveden så att den pekade mot skon kunde tjäran lätt rinna längs tjärveden. Då tjärdalen fått en kupolform och klubbats noggrant för att eliminera håligheter och göra utsidan av tjärdalen jämn, täcktes tjärveden med torv, och det var dags för tjärdaltändning, vilket beskrivs längre ner i artikeln.

Vad är tjära?

Tjära utvinns ur tall, men det går även att utvinna tjära ur gran, men utbytet blir inte lika stort. Rent kemiskt är dock tjära från tall och kåda från gran samma sak. Helst ska man använda tall från stenbunden mark, ej myrmark eller granskog, eftersom det då bildas mycket tjärvatten vid bränningen.

I en tall finns många olika hartssyror, som alla är lättflytande, och strömmar i tallens "blodådror". Då en tall sågas av kan inte denna strömning fortsätta, utan det sker en ansamling av hartssyror i stubben och den del som finns under jorden.

Eftersom ytveden och de små rötterna innehåller ganska lite skydd (hartssyror) mot röta, kommer dessa att efter 10 - 30 år till stor del ha ruttnat bort. Detta gör det betydligt lättare

att bryta upp stubbarna, samt att sortera bort ytveden. Det är då dags att ta stubbarna, samt såga, klyva och torka dem.

Man vet fortfarande inte varför hartssyrorna samlas just i stubbarna. En teori är att det är någon slags skyddsmekanism hos trädet. Samma sak sker nämligen om en tall skadas av törskatesvamp, "tjärgadd". Svampen snör av toppen genom att växa runt stammen. Tallen försvarar sig då med att bilda rikligt med hartssyror, som samlas vid den skadade nedre delen, och som då går utmärkt att använda till tjärved.

Bild 5. Tall skadad av törskatesvamp. Wikimedia Commons, fri att kopiera och distribuera.

Man kan även själv skada tallen genom att barka av den upp till några meter från markytan, utom en smal vertikal remsa, som vetter mot norr, den s k livranden. Denna metod att få tjärved, "katning", användes förr, men metoden är sällsynt idag.

Man bör observera att om man sårar träd på detta sätt, räknas det enligt Skogsvårdslagen (§29) som skadade träd i likhet med träd som skadats genom storm, snöbrott, brand eller på annat sätt. Då ska den volym skadade träd som överstiger 5 kubikmeter utforslas eller göras otjänlig som yngelmateriel för mörghorra, sextandade eller åttatandade barkborrar.

Tjära är ett utmärkt impregneringsmedel och bör strykas på under sommaren, vid varm och solig väderlek, och på torrt underlag. Man kan tillsätta terpentin som förtunning för att förbättra konsistens och inträngningsförmåga. En nackdel med tillförd terpentin är att förtunningen även innebär att koncentrationen hartssyra minskar vid bestrykningen. Därför kan man i stället värma tjäran till 50–60 grader Celsius för att göra den mer tunnflytande.

För att nå maximal impregnering av trä kan man förtunna tjäran med 50% terpentin. Stryk sedan på flödigt 3 gånger. Låt lösningen torka in i träet mellan varje strykning. Avsluta med att stryka på ett lager outspädd varm tjära.

Det finns en kemisk regel som heter "Lika löser lika", vilket innebär att ämnen som är kemiskt likartat uppbyggda på molekylnivå löses i varandra. Därför löses tjära lätt i smör, terpentin och tallolja, vilket bl a innebär att om man fått tjära på händerna kan man smörja in dem med smör som då löser upp tjäran, och sedan tvätta med tvål och varmt vatten.

Tjära har också använt som medicin. Fortfarande används tjära som en ingrediens i vissa hudsalvor, som är verksamma mot fjällande psoriasis. Metoder som numera inte används är att man vid lungsot intog tjockt tjärvatten i form av dryck, eller andades in ångorna från tjärrännan för att lindra besvären. Vid bensår blandades en del rå tjära med en del sprit för daglig smörjning. Vid blodbrist kokades tjära och havremjöl som rullades till kulor, en kula intogs per dag.

Utan tjära inga skepp

Bild 6. Fregattskeppet Sävenäs. Skellefteå museum. Historien om Fregattskeppet Sävenäs finns beskriven i "Västerbottenskipperslista" skriven av Kurt Boberg, journalist på VK och lotsson från Bredskär, Holmsund.

Det stora användningsområdet för tjära var impregnering av trävirket, rep och tågvirke på segelskutorna. Fregatten eller fullriggaren Sävenäs från Skellefteå hör till de märkliga segelfartyg som byggdes vid Västerbottens kust för att segla ut med ortens produkter, bl a tjära, till främmande länder. Många förundrades över hur länge fartyg från denna kust kunde stå emot påfrestningarna på världshaven. Svaret är att de var byggda av norrländsk

kärnfura impregnerade med västerbottnisk tjära av högsta kvalitet. Dalbränd lättflytande tjära av hög kvalitet var vattenavvisande och ett utmärkt impregneringsmedel mot röta.

Bild 7. Tjärimpregnerade rep av hampa. Knut Westerbergs Repslageri AB.

För de hamprep som användes vid riggning av segelfartygen var också dalbränd lättflytande tjära av hög kvalitet ett utmärkt impregneringsmedel. Kågströms repslageri i Kåge var den stora leverantören av tågvirke i Västerbotten. Då repslagningen var klar impregnerades repen genom att de sakta drogs genom långa kar fyllda med varm högkvalitativ tjära som lätt trängde in i de tvinnade repen av hampa. Hampa är gråbrun, men blir mörkare vid behandlingen.

Tjärframställningens teknik.

Tjärdal

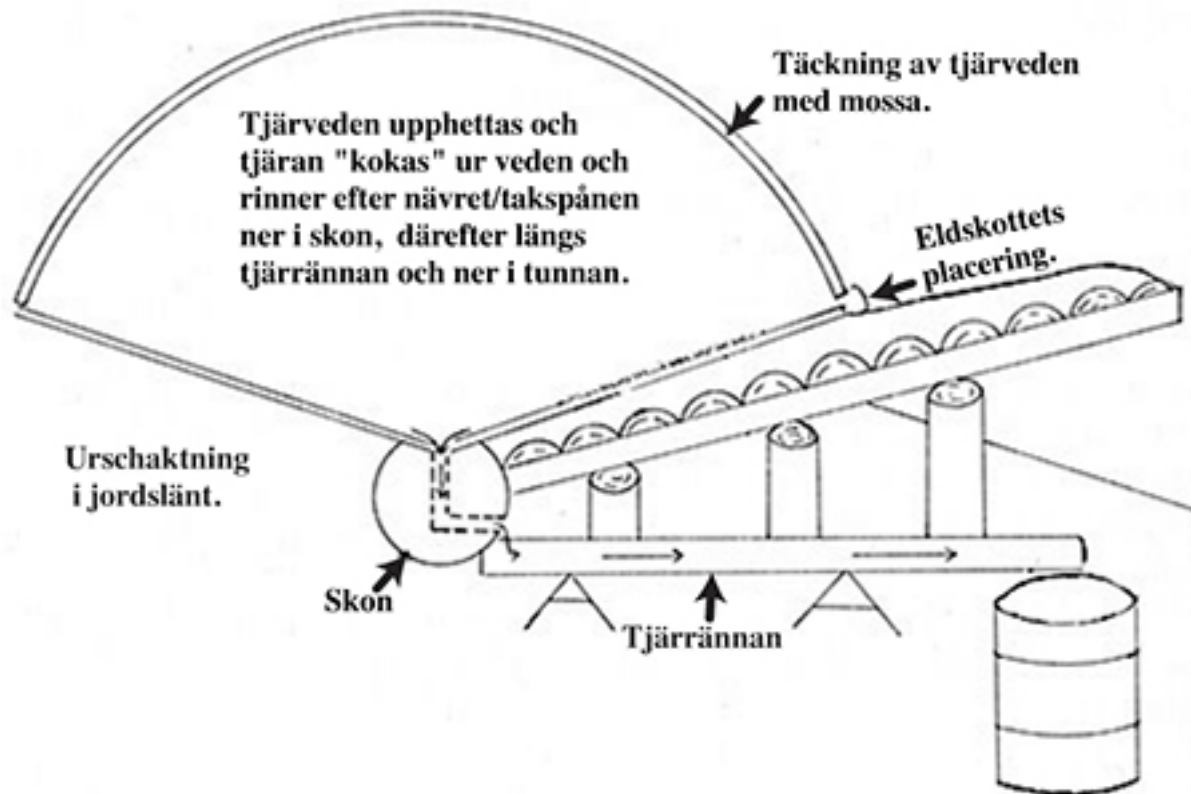

Bild 8. Principskiss över tjärdal. Källa: Tjärbränning, Fredrik Westman

Principen för tjärbränning är torrdestillation (pyrolys) där tjärveden upphetas till hög temperatur i en syrefri miljö så att den sönderfaller utan att brinna upp. Innan tändningen var tjärdalen täckt med torv utom en smal krans runt om tjärdalen, "eldskottet". Då elden, efter tändningen vid eldskottet, spridit sig en bit uppåt i tjärdalen täcktes även eldskottet igen, varvid syretillförseln ströps och torrdestillationen påbörjades. Vid tjärbränning bildades flyktiga ämnen i gasform, medan återstoden är tjära och kol. Kol från en tjärdal, dalkol, var spröda och glasartade och var eftertraktade av smeder eftersom de gav högre temperatur än kol från en kolmila. Produktion av tjära i tjärdalar var den normala metoden under hela 1800-talet i norra Sverige.

Att bränna tjärdalar var ett svårt hantverk som både krävde stor erfarenhet och ödmjukhet inför tjärdalens och vädrets alla nyckar. Ingen tjärdal var den andra lik. Det var en ständig balansgång, inte bränna fegt, men inte heller bränna för snabbt. Ju fräckare och tuffar en tjärdal brändes, desto mer och bättre tjära. Men för att våga bränna snabbt krävdes stor erfarenhet. Då tjärdalen var tänd var tjärbrännaren helt utlämnad till tjärdalen. Det var ett stort ansvar och mycket pengar stor på spel. Slutresultat av bränningen berodde till stor del på brännarens yrkesskicklighet. Brännarens enda verktyg för att kontrollera bränningen var rökens färg och den uppåstigande farten på röken. Då röken övergick från ljusgrå till ljusblå och blev snabb visste brännare att det snart kunde slå upp en låga. Brännaren hoppade upp på tjärdalen och täckte igen hålet. Brännaren slängde oftast upp en planka att gå på eftersom det tunna mosslaget var för varmt att stå på.

Första fasen i bränningen, d v s innan tjäran börjar rinna tar ca 6 timmar. Den tjära som kommer först innehåller mycket tjärvatten och är inte av bästa kvalitet. Vid nästa fas då elden nått toppen på tjärdalen och börja vända nedåt började den snabba tillrinningen av

tjära. En tunna kunde fyllas på 30 minuter. Då gällde för brännaren både att ha koll på bränningen och. Oftast behövdes det två man för att både kontrollera bränningen och hinna med att byta tunna. Denna lättflytande ljusbrun tjära var av bästa kvalitet. Mot slutet av bränningen var tjäran mörk, seg och av låg kvalitet.

Bränningen av en ordinär tjärdal på 20-30 tunnor tog 2-3 dygn. Byggde man den allt för stor kunde det bli problem att hinna med att ta emot all tjära. Beroende på tjärvedens kvalitet var utbytet tjära 4-6 procent av vedvolymen och ca 15 procent förkolnad tjärved, dalkol.

Då bränningen var klar återstår "kolastöten", då tjärdalen täcktes med fin jord så att inget syre kunde nå de kol som fanns inne i tjärdalen. Tjärdalen måste sedan övervakas i ca 1 vecka. Därefter kunde de avsvalnade dalkolen skottas ur gropen.

Tjärugn

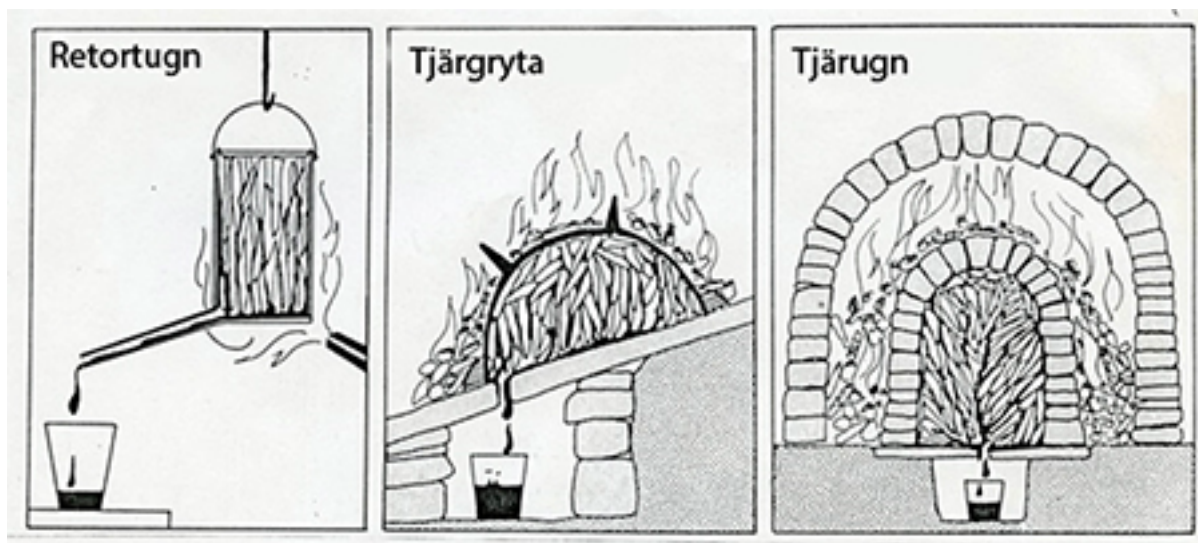
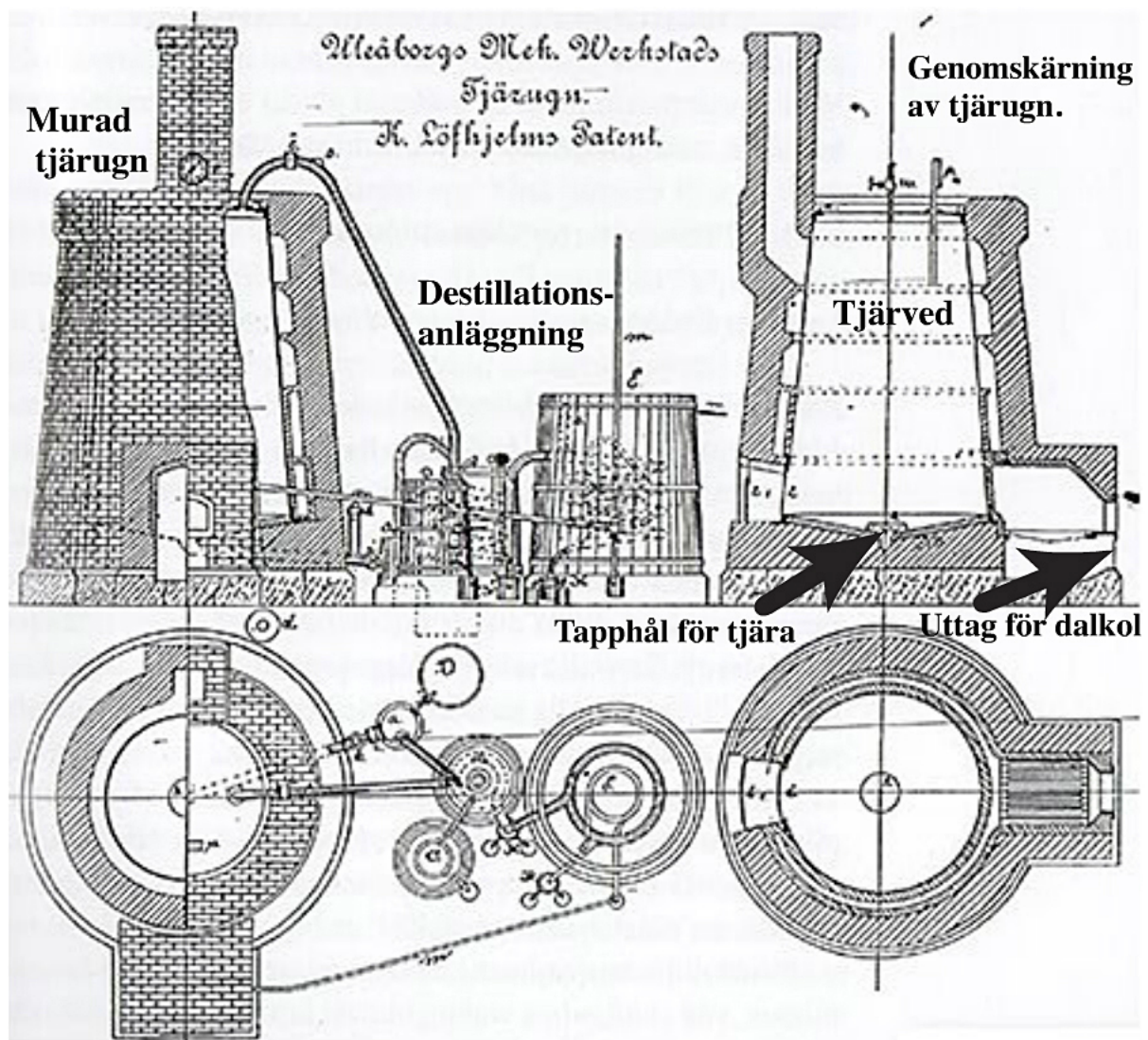

Bild 9. Enkla tjärugnar. Seminarium om tjära i Uppsala januari 2016.

Tjära kan även framställas i tjärugnar av som kan vara utformade på olika sätt. Tjärveden "stängs in" i ugnen, som sedan upphettas så att tjäran kokar ut ur veden. Genom att veden är instängd i ugnen uppnås en syrefri miljö. Vid tjärframställning i tjärugnar var det lätt att ha kontroll över hela processen och det krävdes inte samma yrkesskicklighet som vid tjärdalsbränning.

"Exempel på en murad tjärugn. (...) Ur: *Teknikern-tidningen*, 1893 (Kaila, 2007)." Efter Källbom 2015 s. 56.

Bild 10. Industriell tjärugn. Uleåborgs Mekaniska Werkstad.

Det var kanske så här tjärugnarna i Ruskesele var konstruerade. Tiden närmast efter krigsslutet 1945 rådde stor brist på olika varor, bl a tjära och de biprodukter som bildades vid tjärbränningen. Därför startade Mo och Domsjö AB, numera Modo, industriell tillverkning av tjära i Ruskesele. En stor anläggning med tre murade ugnar byggdes. Efterfrågan var stor och ugnarna kördes dygnet runt. Man köpte upp tallstubbar som bröts upp av bandtraktorer, rensades från jord och kördes sedan till ugnarna där de klövs till små bitar innan de slängdes in i ugnen. Tjäran tappades ut längst ner i ugnen och då bränningen var klar togs dalkolen ut via en sidolucka längst ner i ugnen. Avgaserna från tjärbränningen leddes till en destillationsanläggning och kondenserades till bl a terpentin och alkohol. En mycket eftertraktad produkt var tjärolja, tjära utblandad med terpentin, som bl a användes som bränsle till bogserbåtarna i Mo och Domsjöns anläggning på Norrbyskärs.

Från tjärstubbe till Tjärhovet i Umeå

Här följer nu en serie av bilder som visar tjärans väg från stubbrytning i Degerfors kommun, (numera Vindelns kommun), till Tjärhovet i Umeå. Förutom bild 13 är bilderna 11 - 31 hämtade ur boken "Tjärhantering i Västerbotten under 1800.talets senare hälft".

Stubbrytning med kedjehävtyg. Degerfors kn. 1930-talet
Foto. I Levander

Bild 11. Stubbrytning med kedjeverktyg.

Insamling av tjärveden var mycket arbetskrävande då man först grävde upp rötterna och sedan bände upp stubbarna med spett eller hävstång. Med tiden förbättrades metoderna och man använde stubbrytare av olika slag. Brytningen skedde mestadels på hösten innan tjälen gått i marken. Då snön kommit kördes sedan stubbarna fram till tjärbränningsplatsen.

Klyvning av tjärved. Sekelskiftet

Foto. R Grave, Nordiska museet

Bild 12. Grovklyvning av tjärved.

Nu startade den mest arbetskrävande delen i tillverkningsprocessen. Det skedde på vintern då stubbarna var frusna och lättast gick att klyva. Man använde sig av en stor yxa, "lomparyxan". Den grovkluvna veden fick ligga till våren då den finklövs i mindre bitar, s k spörning.

Bild 13. Tjärtunna - Finlands Nationalmuseum.

Under vinterhalvåret tillverkades tjärtunnorna, Stor noggrannhet krävdes. Invändigt skulle längd och bredd vara 26,5 respektive 20 tum. Volymen skulle vara 48 kannor, eller 125,6 liter. Beroende på kvalitet varierade tjärans densitet. Ett vanligt medelvärde är 1,11 kg/liter. En tunna fylld med tjära vägde då 140 kg.

Bild 14. Tjärdalens botten täcks med näver.

Förutsättningarna för tjärdalens placering var att det fanns tillgång till tjärved och torv för täckning av tjärdalen, nära till vattendrag och transportled, och inte för långt till hemmet. Tjärdalen skulle ligga i en vindskyddad backslutning. Tjärdalens botten bestod av tätt lagda bräder eller plank, "farveden", som bars upp av grova stöttor. Farveden täcktes med näver eller takspån som tjäran skulle rinna efter ner till skon belägen längst ner i tjärdalens djupaste del.

Tjärdalen lägges. Den fetaste veden ligger i dalens centrum.

Degerfors kn. Sekelskiftet

Foto. J Köhler, Nordiska museet

Bild 15. Tjärdalen lägges. Den fetaste veden ligger i dalens centrum.

När tjärdalens botten var ordentligt täckt med näver eller takspån staplades tjärveden in på så sätt att den solfjäderformigt pekade mot skon. Genom att stapla in tjärveden så att den pekade mot skon kunde tjäran lätt rinna längs tjärveden. Den fetaste veden lades närmast centrum, den sämsta längst ut.

Tjärdalen lägges. Manjaur, Vindelns kommun. 1971

Foto. L-E Borgegård

Bild 16. Tjärveden bars in på bårar.

Bild 17. Hela familjen, och ibland hela byn, hjälptes åt med att lägga tjärdalen.

Bild 18. Tjärdalen lägges och växer.

Landgångar användes för att komma upp på tjärdalen vid inläggningen av tjärveden.

Tjärveden klubbas. Manjaur, Vindelns kommun. 1971

Foto. L-E Borgegård

Bild 19. Tjärveden klubbas.

En speciell klubba användes för att packa ihop tjärveden för att eliminera håligheter och göra utsidan av tjärdalen jämn innan tjärdalen skulle täckas med torv. Man klubbade inte vid eldskotten. Där skulle lättantändligt material sticka ut ca 20 cm.

Småveden - spinken - påstjälpes. Degerfors kn. Sekelskiftet
Foto. J Köhler, Nordiska museet

Bild 20. Täckningen med småveden.

Då tjärdalen fått en kupolform och klubbats noggrant var det dags för täckningen, först med spink och småved.

Dalen täcks med mossa. Rusksele, Lycksele kn. 1971

Foto. L-E Borgegård

Bild 21. Dalen täcks med torv.

Slutligen täcks tjärdalen med torv för att förhindra syretillförsel vid bränningen. Torv där blåbär växer var den bästa torven, eftersom man då fick med ett stabiliserande rotsystem.

Lättantändligt material i dalens ytterkant tänds - det s k
eldskottet. Rusksele, Lycksele kn. 1971
Foto. L-E Borgegård

Bild 22. Lättantändligt material i dalens ytterkant tänds, det s k eldskottet.

Vid täckningen med torv lämnades en öppning längst ner vid kanten runt om tjärdalen, som en smal krans, "eldskottet". Här placerades det lättantändligt material, spink och spånor. Tändningen skedde samtidigt runt om hela eldskottet.

Bild 23. Tjärdalen brinner. L-E Borgegård.

Tjärdalen krävde ständig övervakning. Röken från tjärdalen innehåller bl a terpentin och alkohol i gasform. Vid tjärdalsbränning kan man inte ta till vara gaserna, vilket man däremot kan göra vid tjärbränning i tjärugn.

Tjäran avtappas genom en ränna från dalens centrum. Vid tjäruttaget tjänstgör ett bensinfat som magasin, varifrån tjäran tappas i tunnan. Askilje, Degerfors kn. 1936
Foto. V Lundgren, STF:s bildarkiv

Bild 24. Tjäran rinner.

Tjäran har nu kokats ut ur tjärveden, torrdestillation, och runnit ner i skon, vidare till tjärrännan, och därifrån till ett bensinfat, "karet", varifrån tjäran tappas i en tjärtunna. Karet behövdes som magasin då man bytte tunna. En tunna kunde fyllas på 30 minuter. Efter bränningen fick tunnorna ligga en tid så att föroreningarna, svartvatten och tjärpärla sjönk till botten och kunde tappas ut av tjärbrännaren.

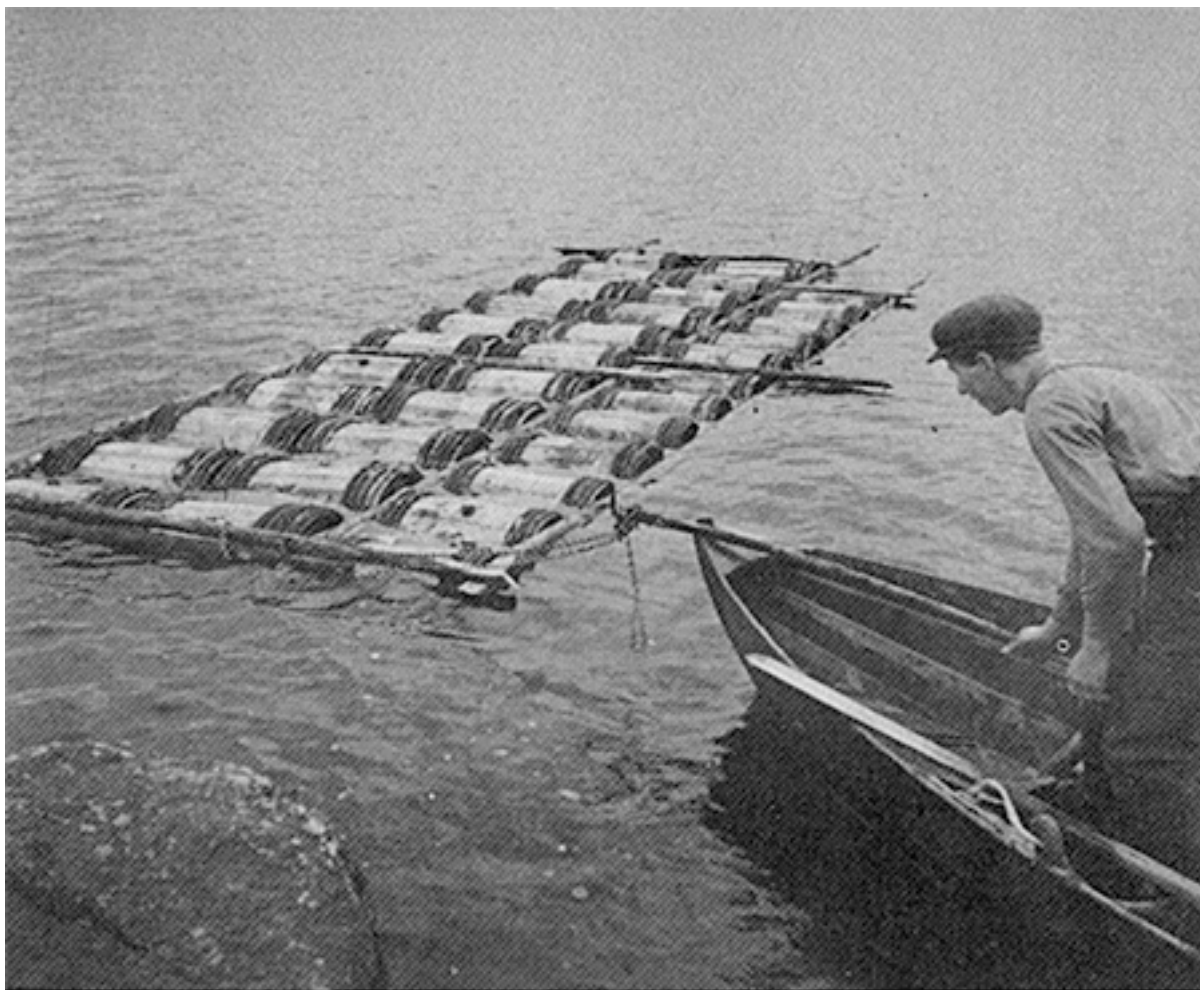

Tjärflotten iordningställs. Hjukensjön, Degerfors kn. 1936

Foto. V Lundgren, STF:s bildarkiv

Bild 25. Tjärflotten iordningställs.

Tjärtunnorna kördes fram till ett vattendrag för att flottas ner till Tjärhovet i Umeå. Landtransporterna skedde vanligtvis under vårvintern. I vissa byar kunde det var långt till flottbara vattendrag. Iordningställande av flotten inleddes med att 8-10 tunnor fästes ihop till en "rygg". Ryggarna sammanfogades sedan till en flotte med ibland upp till 100 - 200 tunnor, oftast tjära från en hel by.

Bogsering av tjärflotte. Hjukensjön, Degerfors kn. 1936
Foto. V Lundgren, STF:s bildarkiv

Bild 26. Bogsering av tjärflotte.

Flottningsarbetet var mycket riskfyllt, och flotten övervakades hela tiden av ett båtlag där den flöt fram längs älven. Vid lugnvatten, sel, roddes flotten framåt. Vi större och riskabla forsar togs flotten isär och tunnorna rullades upp från älven på slanor upp till en transportväg. Tunnorna fraktades sedan med häst och vagn förbi stora fall och forsar.

Upplagringsplats för tjära, det s k tjärhovet

Foto. I Levander

Bild 27. Tjärhovet.

Under juli månad nådde så tjärtunnorna Umeå och upplagringsplatsen för tjära, det s k tjärhovet. Tunnorna lades upp i väntan på att tjäran skulle kontrolleras av tjärvräkaren, som ofta var "edsvuren inför domstol" så att vräkaren inte kunde beskyllas för partiskhet, antingen till förmån för handlaren eller tjärbrännaren

Tjäran vräkes. Renfors, Degerfors kn. 1930-talet

Foto. I Levander

Bild 28. Tjäran vräkes.

Då tjärtunnorna legat några dagar började tjärvräkaren sitt arbete. Med en järnstake, s k provare, som stoppades ner i tunnan kunde vräkaren avgöra hur mycket vatten som tunnan innehöll. Vräkarens arbetsuppgifter var att avskilja allt återstående svartvatten och tjärpärla, fylla på med ren tjära, sortera tjäran i tre klasser, fin, ordinär och grov, samt att kontrollera tunnornas storlek.

Tjäran vräkes. Renfors, Degerfors kn. 1930-talet
Foto . I Levander

Bild 29. Tjära vräkes.

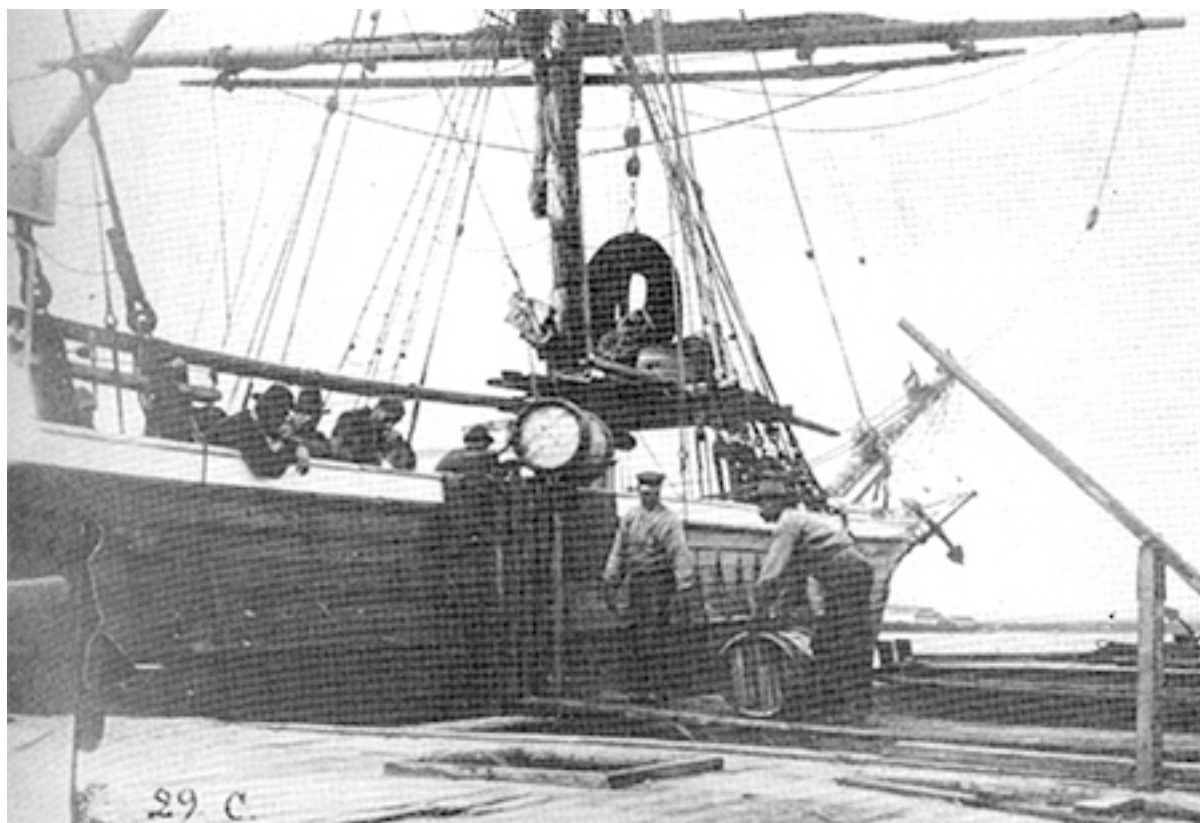
Vräkaren sedan slog hål i tunnorna och tappade ut svartvattnet och pärman och fyllde på med ren tjära. Ibland tog man till vara på pärman och sålde den till ett lägre pris än tjära. Vid vräkningen gick det bort ca 15% av den ursprungliga volymen.

Kontrollstämpel med tjärbolagets namn. Initialerna och kronorna visar att tunnan innehåller kvaliteten fin tjära från Umeå Tjärexport AB. Sekelskiftet
Foto. J Köhler, Nordiska museet

Bild 30. Kontrollstämplade tunnor. Fin tjära från Umeå Tjärexport AB

Tjäran indelades i tre kvaliteter, fin, ordinär och grov. Vräkaren kvalitetsmärkte tunnorna och satte på en kontrollstämpel, den så kallade "kröningen". Vräkaren skulle också kontrollera att tunnornas invändiga längd respektive bredd var 26,5 respektive 20 tum. Volymen skulle vara 48 kannor, eller 125,6 liter.

Lastning av tjärtunnor. Umeå. Sekelskiftet
Foto. R Grave, Nordiska museet

Bild 31. Lastning av tjärtunnor.

I september-oktober skeppades tjäran från Umeå, inrikes till Stockholm, och utrikes till t ex Frankrike, Holland och Belgien. Den tjära som inte hann exporteras innan isläggningen lagrades under vintern. Kvaliteten försämrades av lagringen och betalades därför sämre. Tjära som inte hunnit levereras till tjärhovet under sommaren transporterades under vårvintern till Umeå, för export till hösten.

En central person inom svensk tjärexport var "Tjärdrottningen" Ingegerd Levander. Under rubriken "Från fröken till tjärdrottning – Ingegerd Levander och Umeå tjärexport Ab" finns en artikel i Västerbotten förr&nu om Ingegerd Levander.

Att bränna sin egen tjära

I en minitjärdal vid Sävarån brände klass 9A vid Sävar skola sin egen tjära. Resultatet blev 2 liter tjära av bra kvalitet som klassen sålde för 80 kr till en fiskare i Rovögern, John Lundgren, som tjärade sin fiskebåt.

Nu följer en serie med bilder som visar alla momenten hur klass 9A framställde tjäran. I boken Tjärbränning, <https://www.webmath.se/pages/tjarbranning>, finns en utförlig instruktion hur man steg för steg bygger en minitjärdal och bränner sin egen tjära. Hela processen från stubbrytning till kolastöten. Tanken är att boken skulle kunna vara en inspirationskälla till en givande sommarhobby med dimensioner av fantasi, historia och kultur. Att ha impregnerat bryggan med egenhändigt bränd tjära är något att berätta för vänner och bekanta.

Bild 32. Stubbrytning. Foto. Fredrik Westman

Bild 33. Tjärstubbe. Foto. Fredrik Westman

Bild 34. Klyvning av tjärstubbe. Foto. Fredrik Westman

Bild 35. Tjärveden läggs in solfjäderformigt med fet småved i centrum. En plåtkon med ett tapphål i konens spets användes i stället för takspån för att göra underredet lufttätt. Foto. Fredrik Westman.

Bild 36. Inläggningen fortsätter. Pinnen som sticker upp täpper till tapphålet vid skon så att inte skräp ska täppa till hålet. Pinnen tas bort innan spinkveden läggs på. Foto. Fredrik Westman.

Bild 37. Inläggningen klar. Tjärveden täcks med spink- och småved i övre delen av minitjärdalen. Foto. Fredrik Westman.

Bild 38. Tjärveden är nu täckt med torv. Längst upp finns ett rökhål så att elden ska söka sig uppåt då man tänder nere vid eldskottet. Foto. Fredrik Westman.

Bild 39. Tändning vid eldskottet, som består av ett flertal hål runt om hela minitjärdalen där torven vikts upp. Då elden spritt sig uppåt täcks både eldskottet och rökhålet igen. Foto. Fredrik Westman.

Bild 40. Bränningen pågår. Foto. Fredrik Westman.

Bild 41. Ca 45 minuter efter tändningen kommer tjäran. Efter ca 3 timmar är bränningen klar. Foto. Fredrik Westman.

Bild 42. Kolastöten. Minitjärdalen täcks med jord, med blöt sågspån ovanpå jorden. Efter 3 dagar har minitjärdalen svalnat och är det dags att ta bort jorden och sågspånen. Dalkolen som bildats användes sedan av eleverna i en minismedja. Foto. Fredrik Westman.

Källor

Lars-Erik Borgegård. 1973. Tjärhantering i Västerbottens län under 1800-talets senare hälft.

Fredrik Westman: 1982. Tjärbränning.

Kurt Boberg. 1977. Västerbottnisk skeppslista.

Tjärbrännaren Christer Dahlgren Ruskesele. Erfarenheter och minnen av 75-80 tjärdalar.

Sven-Olof Dahlgren, Ruskesele. Berättelser och minnen om industriell tjärugn i Ruskesele.

Vinjettbild (Bild 1). Tjärdal i Hällnäs 1920-talet. Fotograf: Kronjägare Erik Gruffman. Västerbottens Museum.

Fredrik Westman bor i Umeå och har jobbat 42 år som lärare i matematik, fysik och kemi. Parallellt med sitt lärarjobb har han producerat läromedel. Han är ansvarig utgivare av WebMath, en webbsida för att bistå elever, lärare och föräldrar i matematik. Mer info finns på <https://www.webmath.se/pages/fredrik>.

